

TÁVOL PÁRIZSTÓL

„És vajon hogyan használta ki iparunk azt a nyolc hónapos szünetet, amit a németek engedélyeztek? Igen rosszul, mégpedig különböző okokból. Az első ok az az ostoba módszer volt, ahogyan iparunkat mozgósították. Kitűnő szakmunkásokat, akik nélkülözhetetlenek voltak repülőgépek és fegyverek gyártásánál, valamelyik vidéki kaszárnyába hívták be, ahol az udvart söpörték vagy burgonyát tisztítottak. Hetek, sőt hónapok teltek el, amíg megtalálták őket és visszairányították munkahelyeikre. Ennek eredményeképpen a Renault Művek, amelyek békében is 30.000 munkást foglalkoztattak és pótolhatatlan szerepet játszottak rohamkocsik és teherkocsik gyártásánál, a háború kitörésekor alig dolgozott 6-8000 munkással. A második ok ez volt: Miután a mérnökök és a pénzüemberek mereven kitartottak ama véleményük mellett, hogy a háborút ugyanúgy kell vezetni, mint 1914-ben, minden tervüket úgy dolgozták ki, hogy a háború négy vagy öt évig fog tartani. Ennek következtében megkezdtek oly gyárak építését, amelyek majd csak 1941-ben vagy pláne 1942-ben érik el teljes produktivitásukat. Ahelyett, hogy a meglévő gyárakat Franciaországban teljes alaposággal kihasználták volna, szerszámgépeket rendeltünk Amerikában, ahol pedig tankokat és repülőgépeket kellett volna rendelni. Ugyanebből az okból az aranyat gondosan racionalizálták. Az egészet négy vagy öt részre osztották fel, egy-egy résznek egy év háborús kiadásait kellett fedezni. Igen sok amerikai gyár, amely még idejében szállíthatta

volna a hadsereg részére szükséges felszereléseket, egyáltalában nem kapott megrendelést. Divat volt mondani, hogy azok a motorok, amelyeket Franciaországban gyártanak, kevesebbe kerülnek. Ezek miatt a motorok miatt vesztettük el a háborút.”¹

Akinek akkor kerül a kezébe André Maurois-nak Franciaország 1940-es vereségéről szóló röpirata, amikor éppen újraolvassa a *Fekete kolostort*, kénytelen megállni ennél a passzusnál (is); a két könyvből könnyen kielemezhető a kétféle magatartás: Maurois-éban egy társadalom arra készül föl, hogy elveszítsen egy háborút, Kunczéban pedig arra, hogy valamiféle kérlelhetetlen matematikai precizitással fossza meg minden maradék értelmétől a *boche*-ok, a csapdába ejtett, fegyvertelen, civil német, osztrák és magyar frankofilek életét. Tény, hogy a *Fekete kolostor* írója ezt a társadalmat tagoltnak látja, egy világért nem mondana le arról, hogy följegyezze a franciák részéről időnként meg tapasztalható szolidaritás legapróbb gesztusait is. Kis hanyagsággal azt mondhatnánk, hogy Kuncz nem a francia, hanem általában a háború által hiszterizált polgári társadalom mentalitását elemzi a könyvben. Én mégis azt gyanítom, hogy az internáltak által szemlélte magatartásmodell az író szerint megdöbbenően „franciás”.

A nekrológokból kiderül, hogy a fogságélmény nem volt épp olyan eleven seb Kuncz számára, mint ahogy arra a *Fekete kolostort* olvasva következtethetnénk. Pontosabban volt a szenvedéseknek egy derűs „olvasata” is. Ligeti Ernő és Móricz Zsigmond is említi, hogy társaságban szívesen beszélt arról, amit átélt; legfeljebb azt feltételezhetne volna a magyar olvasó, amint e jegyzetek írója is, hogy ezt kizárólag magyaroknak szánta. Nem tűnt teljesen alaptalannak az a vélekedésem, hogy Kuncz franciákkal, Franciaországgal való viszonyában valamiféle cezúra következett be 1914 után; hogy az 1909-es újjászületés-élményre – lásd Kuncz első párizsi élményeiről 1909 augusztusában Laczkó

¹ André Maurois: *Így vesztette el a háborút Franciaország*. Budapest, 1940. 26–27. o. Balla Ernő ford.

Gézának írott levelét² – 1914 nyara után örök árnyék borult. Ugyanez természetesen a kortárs fejében is megfordult. „Foglalkozol-e itteni irod. vagy egyéb kérdésekkel? – kérdezi Kuncztól Párizsban élő magyar barátja, Aranyossy Pál. – Olvasol-e franciául néha-néha? Ismered az új embereket? Szándékozol-e el látogatni felénk a közeljövőben? Vagy jóllaktál Franciaországgal?”³

Kuncz már a háború előtt is sokkal összetettebbnek láthatta a francia társadalmat és kultúrát, mint ahogy azt egy gall kultúrsoviniszta szerette volna. Azt például bizonyosan tudta, hogy a franciák által franciáknak rajzolt Magyarország-kép mennyire nélkülözi a tárgyi alapot, hogy francia szerzők Magyarországról szóló úti tűnődései – a hölgyközönség idegborzongásáért betyárral, cigánnyal és pusztával szavatoló „többé-kevésbé regényes útirajzok” – mennyire felületesek. Indulat nem támadt benne irántuk, s bizonyára az sem fordult meg a fejében, hogy az efféle látletelek gyártása francia monopólium volna. Két évvel a világháború kezdete előtt a *Nyugatban* bírált meg egy idevágó francia munkát.⁴ „Az ilyen idegen megfigyelők sokban hasonlítanak a regényírókhoz – olvassuk André Duboscq könyvéről írt cikkében –, kik megszokott napi sétájukban a legérdekeesebb témák mellett haladnak el közömbösen, nem lévén meg bennük a belső érdeklődés a mindennapinak mélyére szállni s ott fogni meg az életet, s kiknek fantáziáját csak az egzotikus, különös és szokatlan tudja megsarkantyúzni. Az ilyenfajta érdeklődés nem keresi a mélységet, csak a felületet, mégpedig minél nagyobb területen – hamar készen van megállapításaival és ítéleteivel, mert a logika helyett sokszor a fantázia tüzei agy-

velejét.” Ez a könyv – ha jól olvassuk Kuncz beszámolóját – a műfaj állatorvosi lova vagy klinikai hullája lehetne; még kínosabb, hogy a benne foglaltakat egy aktív budapesti francia nagykövetség elnöke hitelesítette. A következő mondat már konkrétan „M.” Duboscq könyvére vonatkozik: „Maga az, hogy társadalmi, politikai, irodalmi, művészeti és tudományos életünket, mindezeknek alapos történeti ismerete nélkül, a mai élő, hullámzó s mindenestre zűrzavaros állapotában akarta papírra vázolni, eléggé mutatja, hogy kritikai szempontját nem magából a tárgyból merítette, hanem egyszerűen abból a körülményből, hogy ő idegen. Az igaz, hogy ez is tud nyújtani bizonyos távlatot a dolgokkal szemben, de ez valami olyan távlat, melyet minden franciának adnak a pénzéért, ha úti jegyet vált Magyarországra.” Világos, hogy a francia szerző nem ismeri a magyar viszonyokat, tendenciózus és általánosító, „egynémely hazulról hozott elfogultságtól” sem tudta vagy akarta elhatárolni magát, mindazonáltal nem rosszindulatú, azaz könyvét érdemes megismerni; „komoly és érdeklődő munka terméke”, s bizonyos kérdésekben még így is hozzá tud járulni ahhoz, „hogy a francia közönség valamivel tisztábban s jobb értesültséggel lássa helyzetünket”. (Bár ez utóbbi megjegyzés inkább Kuncz nagyvonalúságának bizonyítéka lehet, a könyvből citált idézetek szinte mind ellentmondanak ennek.)

Szabadulása után Kuncz egy 1919-ben papírra vetett, akkor kéziratban maradt apró töredéken és a következő évben a *Nyugatban* közölt jegyzetsorán kívül 1921-ben tért vissza az internálásra, Petrovits Mihály *A civilizáció és a franciák* című könyvének recenziójában.⁵ Petrovitsot is internálták, bár csupán néhány hónapig, azonban ennyi idő is elegendő volt arra, „hogy e modern kínzótelepek berendezéséről fogalmat nyerjen”. Nem kárhozható tehát azért, hogy ez az élmény meghatározta a szemléletét: „A francia kormánynak, mikor az internálásnak elkeresztelt gyötrő gépezeteit felállította, számolnia

2 „Tehát tudatom veled, hogy megszülettem – 1909. jún. 30-án. Aki azt mondja, hogy 86. jan. 1-ben, az hazudik.” Kuncz Aladár Laczkó Gézához, 1909. augusztus. In uő: *Levelek (1907–1931)*. Sajtó alá rend. Jancsó Elemérné Máthé-Szabó Magda. A jegyzeteket összeállította Juhász András. Kriterion, Bukarest 1982. 6. o.

3 Aranyossy Pál Kuncz Aladárhoz, 1927. január 7. l. m. 109. o.

4 Kuncz Aladár: „André Duboscq: *Budapest et les Hongrois (Le Pays – Les Mœurs – La Politique)*. Avec préface de R. Millet, ambassadeur de France. Paris, 1913.” In uő: *Egy márványdarab. Novellák, karcolatok, tárcák, jegyzetek, dráma*. Egybegyűjtötte és a szöveget gondozta Filep Tamás Gusztáv és Varga Ágnes. Kriterion Könyvkiadó–Országos Széchényi Könyvtár, Kolozsvár–Budapest, 2015 (Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái II.), 276–281. o. Eredetileg megjelent: *Nyugat*, 1912/23. 862–863. o.

5 Kuncz Aladár: „Petrovits Mihály: *A civilizáció és a franciák*.” l. m. 281–283. o. Eredetileg megjelent: *Nyugat*, 1921/6. 480–481. o.

kellett azzal, hogy nemcsak szenvedést, de gyűlöletet is fog termelni. Számolnia kellett azzal, hogy éveken át jogtalanul visszatartott »vendégei«, ha egyszer elhagyják az ország határát, minden erejükkel azon lesznek, hogy Európának a francia nép lovagiasságáról, szellemességéről és lelki műveltségéről táplált téveszméit lerombolják.” Amit Kuncz kifogásol, az éppen az, hogy ezt az „elfogultságot” Petrovits nem iparkodik megérteni, azaz kellőképpen dokumentálni, noha bőven lett volna hozzá anyaga. „Különösen az osztrák–magyarok internálása, mely már akkor elkezdődött, mikor a háborús állapot Ausztria–Magyarország és Franciaország között még fenn se állott s tartott az egész háború alatt, holott velünk szemben semmiféle »kölcsonösségre« se lehetett hivatkozni, oly nyilvánvalóan nemzetközi jogsérelem és minden emberségesség arcucsapása volt, melynek nyílt és bizonyítékokon alapuló tárgyalása semmi esetre se maradhatott volna ki Petrovits könyvéből. (Nem hiszem, hogy ebben a cenzúra meggátolta volna.)”⁶ Különben is, számos francia „belátta ezt”; Kuncz idézett cikkében Romain Rolland-ra és Gustave Hervére hivatkozik – „ez utóbbi olyan kifejezésekkel illetve saját nemzetét az internálásokkal kapcsolatban, ha csak feltételelesen is, melyeknél többet még egy ellenséges írótól se lehetett volna várni”. De Petrovits talán – enyhít Kuncz a bírálaton – csak saját korához akart szólni, nem állt szándékában, hogy anyagot szolgáltatson a történétíróknak; „inkább a mai közönséget akarta eleven rajzaival meggyőzni arról, hogy a győzelmes Franciaország nem áll azon a magaslaton sem gazdasági, sem műveltségi tekintetben, mint ahová az európai közhit egy része még ma is emelni szokta...”

Kuncznak ezután is a francia nyelv volt az egyik legfontosabb munkaeszköze. Hazatérése után jelenik meg kötetben francia fordításainak nagy része, az *Ellenzék*ben is közread

sok francia kisepikai munkát, regényeket is, folytatásokban. Fontosnak tartja, hogy lapja tájékoztasson arról, hogyan ítélik meg a franciák – nemcsak a franciaországiak – a nemzeti kisebbségek helyzetét. 1926 végén például azzal bízta meg Ádám Ferencet, az *Ellenzék* genfi tudósítóját, hogy készítsen körinterjút a lap számára nevezetes svájci személyiségekkel – és Romain Rolland-nal. A Romain Rolland-interjú helyett, amelynek Kuncz szándékai szerint központi helye lett volna az *Újságíró almanach*ban, végül Ádám Ferenc cikke látott napvilágot Rolland-ról az erdélyi újságírást bemutató reprezentatív könyvben, a francia író semmitmondó üzenetével, megbocsáthatóan megtévesztő alcímmel.⁷ A körkérdés sovány gyümölcssei a napilap egyik 1927. januári számából szüretelhetők.⁸ Többen – Ádám szerint –, akik „összeköttetések miatt” nem akartak véleményt nyilvánítani, csak annyit mondanak, hogy még nem tudták tanulmányozni ezt a kérdést. Van azonban, aki bevallja, hogy a politikai helyzet miatt nem nyilatkozhat. Albert Thomas, a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal igazgatója annyit jegyez meg, hogy a kisebbségi kérdés a Népszövetség elé tartozik. Eric Drummond népszövetségi főtitkár pusztán a Népszövetségnél levő aktákba való betekintést ajánlotta föl a magyar újságírónak – ezekből persze csak az derülhetett ki, hogy a szövetség minden kisebbségi ügyet elintézett. Th[éodore] Aubert, a III. Internacionálé elleni nemzetközi egyesület elnöke világosan megírta: egyesülete tiltja, hogy válaszoljon a kérdésre. Henry Golay, a Nemzetközi Békeegyesület berni igazgatója előbb azt állítja, hogy a kérdést a helyszínen kellene tanulmányozni, majd – némileg diszkvalifikálva saját állítását – azzal folytatja, hogy ha a Népszövetség kifejlődik, új szellem jön létre, és az egész kérdés veszít a jelentőségéből. A Szüfrazettek Szövetségének meg nem nevezett főtitkára természetesen szintén bevallja, hogy

6 Az utolsó mondat magyarázata: Petrovits könyvéből a Sajtótájékoztató Miniszterközi Bizottság egész oldalakat töröltetett, nyilván azokat, amelyek, eufemisztikusan fogalmazva, még kedvezőtlenebb kritika tárgyává tették a franciákat, mint a meghagyott keresetlen passzusok – s ezek közlése sérthette volna Magyarország külpolitikai érdekeit.

7 Ádám Ferenc: „Látogatás az Olga-villa remetéjénél. Romain Rolland írása az *Erdélyi Újságíró Almanach* számára”. In Kuncz Aladár szerk.: *Újságíró almanach 1927*. Erdélyi és Bánsági Népkisebbségi Újságírók Központi Szervezete, Kolozsvár, 1927. 74–79. o.

8 [Ádám Ferenc:] „Nemzetközi előkelőségek hogyan látják a kisebbségek helyzetét. Az *Ellenzék* körinterjúja a kisebbségi kérdésről”. *Ellenzék*, 1927. január 10. 9–10. o.

kevésbé ismeri a problémát, hiszen náluk és az általa ismert országokban ilyen kérdés nincsen. Ő azonban „buzgó demokrataként” a kisebbségek elévülhetetlen jogának tartja a politikai élethez való jogukat. Természetesen másrészt megérti az ezt késleltető gazdasági, politikai és etnikai nehézségeket is, viszont a kölcsönös jóindulat... Végül pozitívumként Cantacuzino hercegnő kezdeményezésére utal, aki a kisebbségi asszonyokkal próbál kapcsolatot keresni. Van néhány lelkiismeretes válaszkísérlet is – Pierre Bovet, a Nevelés Nemzetközi Irodájának elnöke csak a svájci példát tudja ajánlani a kérdés lehetséges megoldásaként; André Oltramare, „Genf olasz származású közokt. minisztere” a politika és az iskolaügy szükségszerű elválasztásáról beszél (a kisgyerekek anyanyelvű oktatása érdekében); a magyarszimpatiajáról ismert Aldo Dami, a kisebbségi ügyek szakértője – itt „zenekonzervatóriumi tanár és publicista, akinek több politikával foglalkozó könyve jelent meg” – bevallja, hogy korábban a dunai konföderáció megoldását tartotta megoldásnak, de már rájött, hogy ez megvalósíthatatlan, mivel az olaszok és a szlávok is ellenérdekeltek, főleg Csehszlovákia. Most a magyar-román közeledést látná esélyesnek, szerződéskötés közbeiktatásával.

Ádám Ferenc egy másik cikkében⁹ ugyan ezt a kérdést a visszájáról nézi – kizárt, hogy ezt ne Kuncz instrukciói alapján, vagy legalábbis ne vele egyeztetve tette volna. Miért olyan sikeres a románok nyugati propagandája, s a miénk miért nem? Az *Ellenzék* genfi tudósítója Noëlle Roger *Újrománia* („La nouvelle Roumanie”) című könyvét veszi elő – amelynek részei korábban a *Revue de Deux Mondes*-ban is megjelentek –, megállapítván, hogy hatásos, színes, virtuóz munkáról van szó; mindenki élvezi, aki azonban élt Erdélyben, rögtön látja, hogy propagandairatot tart a kezében. A svájci francia szerző Erdély nagy részét bejárta – de adatait főleg politikusoktól kapta, s útján is politikusok kísérték végig. Így a könyvben nincs szó például a szászokról és a magyarokról; szép leírás

olvasható benne Kolozsvár történeti és kulturális értékeiről – csak éppen mind román szellemi terméként jelenik meg.

Kuncz levelezéséből kiderül, hogy már a húszas évek elején vissza akart térni Párizsba. Végül csak 1928 őszén jutott el Franciaországba – Svájcra át. Az alkalmat az szolgáltatta, hogy el kellett kísérnie unokahúgát, Máthé-Szabó Magdát – akinek ő szerzett franciaországi ösztöndíjat a Katolikus Státustól – Grenoble-ba, útiköltségét pedig az *Ellenzék*től riportokra fölvetett előlegből fedezte. A napilapban azután hat riportja jelent meg erről az útról, részben az utazással és az úti élményekkel kapcsolatosak (az első a november 17-i számban, az utolsó a 26-iban), valamint Genf magyar emlékeiről, a *dauphin-ség* elkülönült világáról, Stendhal emlékéiről – jellemző címe: *A hálátlan Grenoble* –, az egyik pedig szabályos interjú William Martin volt népszövetségi osztályvezetővel, a *Journal de Genève* külpolitikai kommentátorával arról, hogy hogyan ítéli meg a kormányt alakító Iuliu Maniut. Ennek a grenoble-i jelenlétnek az emlékeit évtizedekkel később lejegyző Máthé-Szabó Magda mellett (akinek memoárja kiadatlan, de egy éppen idevágó részlet

⁹ Ádám Ferenc: „Erdély történelmét elrejtik a külföld előtt”. *Ellenzék*, 1927. február 17. 5. o.

megjelent belőle a kolozsvári Helikonban)¹⁰ volt író tanúja is, a szintén ott tanuló Bányai László. Memoárjában találunk is utalást arra, amire a riportok olvastán egyébként is rájövünk: „Aladár a riportírást nagyon komolyan veszi. Nem rutinos, könnyed újságíró típus. Inkább esszéista és irodalomszervező. (...) Elkísértem az egyetemi könyvtárba, ahol órákon át Stendhal-monográfiákat lapozott.”¹¹ Ugyanő robbantja szét esetleges prekoncepcióinkat, melyeket Kuncznak a franciákkal való távolságtartásáról szöhetnek – egy két nappal későbbi esemény följegyzésével. A mindenféle emberi szenvedést átélni képes mély katolikus gondolkodó ezúttal a más forrásokból ismert sármörként tűnik föl, alátámasztva Ligeti és Móricz megjegyzéseit – noha itt éppen az internálás élményeiről van szó. A keret egy grenoble-i éjszakai bár: „Mind több vidám szóváltás történt közte és a körülöttünk ülők közt. Az egyik asztaltól a másikig röppenő szellemesség mindinkább egy körbe vonta a társaságot. Éjfél után már összetolt asztalok körül ültünk mindannyian. Dadi a háború előtti párizsi életéről, az internáló tábor sanyarúságáról beszélt. Szellemi telítettségtől csillogó szeme, vonzó mesélőkedve bűvös áramként hatott. Hajnal felé mindnyájan úgy búcsúztak tőle, mint régi kedves ismerősüktől. A bárpultra könyöklő Madame is az ő szavait leste. Dadi, a többiek távozása után, udvarias mozdulattal asztalunkhoz hívta, de a Madame szabadkozott, fáradságára hivatkozva. Éjfél után három óra volt, mikor Dadi a szállodájába kísértem.”¹²

A levelezéskötetből tudjuk, hogy Kuncz nagyon komolyan készült franciaországi útjára; nemhogy félt volna az internálás élménykörének a helyszínen való földidézésétől: ott akarta befejezni a *Fekete kolostort*. Pontosabban az emlékekhez való viszonya hangulatfüggő lehetett: „Egyes dolgok újra való átélésétől is fázom” – szerepel 1929

telén Bánffy Ferencnek írott levelében,¹³ amelyben világossá tette azt is, hogy könyve, objektivitása mellett, „*vádirat lesz*”. 1928 őszén Grenoble-ban későbbi kiadósabb útját a következő év tavaszára tervezte. Nem jutott rá sem idő, sem pénz. Bányai, aki ifjúkatolikus aktivistából elég korán munkásmozgalmárrá vált, ezt utóbb a kapitalisták számlájára iparkodott írni; arra gyanakodott, hogy az *Ellenzéktől* nem engedték el Kunczot erre az útra. Máthé-Szabó Magda idézett emlékezéséből viszont kiderül, hogy nagybátyjának tanári fizetését Budapestről végig folyósították, ő azonban minden megtakarított pénzét – húszmillió pengőt – kölcsönadta valakinek, aki egy panzióba fektette a tőkét, s az végül elúszott. A betegségek is közbeszólhattak: „Több levelében említette, hogy néhány hónapot szeretne Párizsban tölteni. Dátumokat közöl, határidőket tűz ki. Egyik levelében súlyos torokfájását említi, ami miatt el kell halasztania az utat, de amikor egészséges volt, akkor sem szánta rá magát az utazásra. 1930. ápr. 12-i levelében végleg leszámol a párizsi út gondolatával.”¹⁴ 1929-ben munkahelyet is változtatott; ekkor fejezte be munkáját az *Ellenzéknél*, hogy jóval alacsonyabb fizetésért augusztustól az *Erdélyi Helikont* szerkessze. A Máthé-Szabó Magdának küldött, kiadatlan, illetve töredékesen idézett leveleiben életvezetési tanácsok mellett ott vannak a figyelmeztetések is, hogy mire figyeljen oda a francia kultúrából. S az egyikben egy kérés: Párizsban keresse meg a Vaugirard utcában a Malherbe szálló régi tulajdonosait, s adja át nekik „szívből jövő” üdvözlését.

„Ez az én utcám. Több mint egy évig laktam ott. Ennek a szállodának az ajtaján léptem ki 1914 augusztusában reggel 5 órakor, hogy búcsút mondjak Párizsnak és az életnek – 5 évre. Barátaim, akik arra járnak, azt írják nekem, hogy még mindig hallják a Cinquantine dallamát, amit gordonkán játszottam. Ez az én utcám...”

10 Máthé Szabó [sic!] Magda (közreadta Jancsó Miklós): „Emlékeim”. *Helikon*, 2012/6. 13–14. o.

11 Bányai László: *Kitárul a világ. Önéletrajzi jegyzetek*. Kriterion, Bukarest, 1978. 218. o. Az idézet a memoárba illesztett naplójegyzetből való, 1928. november 8-ról.

12 Uo. 218–219. o. November 10-i naplóbejegyzés.

13 Kuncz Aladár Bánffy Ferenchez, 1929. február 25. In uő: *Levelek (1907–1931)*. 140–141. o.

14 Máthé Szabó Magda: „Emlékeim”. Uo.